
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

„LEHETETLEN” KAPCSOLATOK „LEHETETLEN” IDŐKBEN (II.)

*Jegyzetek a XIX. századi horvát folyóiratok
magyar és magyar—horvát anyagáról*

BOSNYÁK ISTVÁN

III. „MAGYARISZMUS, ILIRISZMUS”, MAGYAR—HORVÁT NEGYPENNYOLC

Semmiképp sem véletlen, hogy horvát részről épp a *Danicában* talál legfőbb orgánumra egy nevezetes polémia, amely a Szlavónián és Horvátországon kívüli, azaz Dráván túli horvátok nemzetiségi létének kritikáját kiterjesztette a magyar—horvát nemzeti/nemzetiségi viszonyok kritikájára általában is.

„Különös élességgel fordultak szembe a magyar lapok az illirizmusnak a délszlávok egységére, a délszláv népek összefogására irányuló törekvésével. 1839-ben a *Századunk* hasábjain olvashatjuk, hogy »a horvatiszmus és *Horvatisirung* elnyomta a magyariszmust és *Magyarisirungot*, de csak azért, hogy majd az *illirizmus* és *Illirisirungnak* adjon helyet...« A cikk szerzője sorra vette a »nyelvbeli láz«, »a lázás ábrándozás« jeleit: a politikai lapot, a nyomdát, az illír tudóstársaságot és az olvasóegyesületet, s ezek sok vonatkozásban pozitív tevékenységét nem egy esetben durva és rosszindulatú megjegyzésekkel kísérte, majd felhívta a horvátokat, hogy »illiriszatiói viszketegség« helyett csatlakozzanak »magyar polgártestvéreikhez, kikkel szent jogok s törvények és szinte dicső történelmi emlékezetek századok óta oly szorosán fűzik össze őket, előre láthatván azt, hogy az eszméitett *Nagy Illíriában* hazájok és nemzetiségük neve sokkal inkább el fog enyészni, mint nem enyészne el a kis Magyarhon mellett!«...» (*Magyarország története 1790—1848.*, i. m. 840. p.).

Az Orosz József „trón és oltár védelmében” indított reakciós kormánylapja, a pozsonyi *Hírnök* (1837—45) irodalmi melléklapjaként

megjelenő *Századunk* (1838—45) e frontális támadására Gajék kétrészes szerkesztőségi cikkkel válaszolnak a *Danica* 1839. május 4-i és 11-i számában. A *Magjarismus, Ilirismus* című, aláíratlan válasz a *Századunk* „Ultra-Magjar” támadását azonos mértékkel és azonos túlzásokkal utasítja vissza, hogy aztán e pozsonyi kormány szerv csaknem három éven át állandó célpontja és vitapartnere maradjon az illírismus legfőbb orgánumának.

Már az 1839. augusztus 3-i szám is szerkesztőségi cikkkel folytatja az ellentámadást, s ez a vitaforma a *Századunkkal* folyamatosan jelen marad a *Danica* 1840-es évfolyamában is. Így például a 21., 28. és 48. számban, ahol a magyar, az illír és a magyarországi latin nyelv hivatalos státusával kapcsolatban vitáznak Gajék a pozsonyi ellenlábassal. S hogy e vita horvát részről sem korlátozódott egyetlen sajtószervre, arról ugyancsak a *Danica* tudósít az *Obćinske Novine* egyik, 1840-es, az illírismus—magyarizmus vita korabeli szétszúgárzását összegező cikke alapján.

A szerkesztőségi kollektív polemizálás mellett volt azonban e vitának a *Danica* hasábjain egy személyesen is exponált, neves részvevője: Rummy Károly György. Ugyanaz a német anyanyelvű, magyarul ritkán publikáló, mindenek szakiíró, aki a romantikus nemzeti-nyelvi harcok idején „még a felvilágosult racionalizmus szellemében a történeti Magyarországnak minden nyelvén megkísérelte a közvetítést az alkör már egymással szemben álló etnikai csoportok között” (Sziklay László: A két nyelvű költő mint irodalmi jelenség. *HITK*, 1978., 36—37. sz.). (Rumyról bővebben: Fried István: Rummy Károly György, a kultúraközvetítő 1828—1847. *Filológiai Közöny*, Bp. 1963. 1—2. sz. 204—218. p. Rumynak az illírizmussal és Gajjal kapcsolatos, magyar és magyarországi német lapokban kinyilvánított nézeteiről uo. 211—212. és 216. p.)

Itt, a *Danica* hasábjain, Rummy a „Magjarismus, Ilirismus” vita legagilisebb „illír” részvevőjeként szerepel. A folyóirat 1839. 32. számában a *Századunk* az évi 39. füzetében megjelent, „Eszméletek a népnevelés részéről, vagy a polgári iskolákról” című Csányi János-értekezés kapcsán tör palcát a nyelvi tolerancia, illetve a különböző magyarországi nyelvek egyenjogú használata mellett, hogy a következő számmal valóslóságos állandó rovatot indítson a „Magjaromania”, „Ultra-Magjarizam”, „Slavjanomerzac”-ság, „Hypermagjarizam” és a nemzetiségiek „magjarenje”-je, azaz elmagyarosodása heves bírálatára. E három évfolyamra kiterjedő — 1841-ben végződő — vitasorozatában Rummy a *Századunk* mellett az Orosz József-i reakciós „anyalapot” is többször pellengérré állítja, de vitázik a *Pesther Tageblatt*-tal, sőt egy alkalommal Bajzáék *Athenaeumjával* is (az 1839-es évfolyam II. könyve 4. számának „B.” szignójú szerzőjében szintén „Ultra-Magjar”-t látva, s mögötte kétkedve bár, de magát Bajzát vélve meghúzódni...). (Rummy és Bajza, ill. az irodalmi triász harmincas években kezdődő s 1841-ben

kulmináló nyelv- és nemzetiségpolitikai konfliktusáról: Fried István, i. m. 206—207. és 215—216. p.) Egyik cikkében (1840. 31.) Békés megye szlovákjait, németjeit és „vlahjait” ostorozza az elmagyarosodásuk/magyarokodásuk miatt, a másikban pedig (*Danica*, 1940. 4. sz.) a bajai katolikus istentisztelet maganyelvűségét támadja, hisz Baján és környékén „túlnyomórészt csupa illír és német” él... Rátamad továbbá a felső-magyarországi szlovákokra is, akik közül „sokan oly rútul és szemérmetlenül magyarosítják szláv nevüket”... (1840. 30. sz.). Az egyik római tudósításban viszont a magyar sajtó azon „hazug híresztelésével” pörlekedik, miszerint a moldvai magyar katolikusoknak rossz a helyzete... (*Danica*, 1839. 50.).

Ha mindehhez hozzáadjuk még, hogy Rummy nemcsak a „Magjarismus, Ilirismus” vita kirobbanása után lett a *Danica* vitacikkírója, hiszen már azt megelőzően, a folyóirat 1938-as évfolyamában is két kimondottan polémikus írással szerepel — az elsőben, az az évi 26. számban megjelentben a *Hasznos Mulatságok* 1837. 31. füzetének egyik közleményéhez kapcsolódva a magyarországi nyelvi tolerancia mellett és az elmagyarosítás ellen szól, két számmal később pedig az „Ultramagyarok” nemzeti szűkkeblűségét és idegen-fóbiáját pellengérez ki —, ha tehát számba vesszük azt is, hogy szerzőnk egyféleképp *előkészítője* is volt a híres/hírheft, a jogos sérelmek mellett mindkét részről a legdurvább negatív etnosztereotípiákat is könnyedén osztogató vitának, akkor nyilvánvaló lesz, hogy annak legfőbb „illír” részvevője épp e német származású és anyanyelvű magyarországi szakíró volt. S noha e három évig csaknem azonos intenzitással dúló, polémikus hadjáratban Rummy sem volt mentes a két egyaránt fanatizálódott tábor szélsőséges túlkapásaitól — egyik vitáirátában például maga dicsekszi el a *Danica* olvasóinak, hogy az *Ost und West* 1838. 77—78. számában közölt Székács-recenziójában ő, dr. Dragutin Rummy maga is elmagyarosított szlováknak becsmérelte a *Szerb népdalok* kiadóját —, ennek ellenére is marad a tény, hogy az illírismus pozitív, nemzetfelszabadító tendenciájának — amely a bécsi reakcióval való kollaborálás negatív tendenciája ellenére is kétségbevonhatatlan történelmi erénye volt Gaják mozgalmának — egyik legszenvedélyesebb képviselője, a felvilágosult racionalizmus nyelv- és nemzetkoncepciójának kölcsönös toleranciára intő szorgalmazója épp a „magyar” Rummy Károly György/Karl Georg Rummy volt.

Az illírismus hőskorának, illetve a magyar reformkornak a belső társadalmi ellentmondásai a *Danica* lapjain is a horvátok (és más nemzetiségek) forradalomhoz való viszonyulásában csúcspontnak ki.

A polgárosodás korszerű európai áramában sodródó, a gazdasági, társadalmi és művelődési megújítással egyidejűleg a nemzeti megújítást is szorgalmazó magyar reformmozgalom fatális nemzetiségpolitikája, mindenekelőtt az „egy állam, egy nemzet” alapvetően téves koncepció-

jával ott és akkor, ahol és amikor az országnak mintegy 12 millió összlakosából alig 5 millió a magyar s 7 millió a nemzetiségi (Unger Mátyás—Szabolcs Ottó: *Magyarország története*, Budapest, 1976. 170. p.); továbbá az erre a nemzet-nemzetiségkonceptióra alapuló nyelvpolitika, melynek jegyében az 1835-ös országgyűlés — a *Danica* indulásának éve! — újból hangot ad az általános felfogásnak, „hogya valaki a magyar kenyeret eszi, s magyar fizetést vesz, tudjon magyarul” (*Magyarország története 1790—1848.*, i. m. 791. p.); nem utolsósorban pedig az 1843—44. évi országgyűlés határozata, mely hivatalosan is államnyelvvé teszi a magyart, még a közoktatásban is, hogy az általános elmagyarosítási törekvés jellegzetes szimptomájaként 1847-től még az anyakönyveket is mindenütt — tehát a homogén nemzetiségi területeken és megyékben is — magyarul kelljen vezetni: mindez a *Danica* hasábjain is közvetlen/közvetett nyomokat hagy, a magyar reformkor egyik alapvető belső ellentmondásának dokumentumaként.

A horvát reformmozgalom, az illírismus alapvető belső ellentmondása viszont abban jelölhető meg, hogy maga is kétarcú volt. „Az illír gondolat haladó szerepet játszott a nemzeti elnyomás ellen, s a horvát nemzeti nyelv és kultúra kialakításáért folytatott küzdelemben. Az illír mozgalom pozitív céljaiban és tevékenységében a fejlődő horvát polgárság és az árutermelő középnemesség patriotizmusa mutatkozott meg” (*Magyarország története 1790—1848.*, i. m., 1156. p.). Másrészt viszont az illírismus is, fatálisan naiv illuzionizmussal, a „szabadság angyalát” látta Bécsben az elmagyarosítás elleni jogos és progresszív küzdelmében, s így mintegy önkéntesen vált az udvari reakció és nagyhatalmi abszolutizmus eszközévé: „A horvát nemesség azért is szövetkezett az osztrák abszolutizmussal, mert a magyar haladó reformtörekvések lényegesen túlhaladták a feudális kiváltságokhoz görcsösen ragaszkodó horvát nemesség programját. A liberális elvek felé hajló horvát polgári értelmiség pedig azért kötött szövetséget az udvarral, mert a horvát nemzeti célok legnagyobb akadályát látta a magyar nyelvi, illetve nemzeti mozgalom számos, a horvát mozgalmat akadályozó követelésében és törekvésében” (*Magyarország története 1790—1848.*, i. m. 840—841 p.).

Horvát nemzeti újjászületés és általános nemzeti és kulturális progresszió — politikai konzervativizmus és abszolutizmuskiszolgálás, sőt a cári Oroszországgal való kokertálás árán, s egy „nagy-horvát” nacionalizmustól sem mentesen, amely az illírismus történelmileg teljesen illuzórikus államkonceptióját — a délszláv lakosságú osztrák, magyar és török tartományok ún. Nagy Illíriába való tömörítését — csakis horvát vezetéssel vélte elképzelhetőnek... Míközben a horvát mozgalom a reformkori nemzetiségi mozgalmakra általában is jellemző ködös „etnogenézist”, konkrétan: a délszlávok állítólagos illír származását teszi meg a romantikus nacionalizmus állandó gerjesztőjévé.

Ezt az alapvető illír kontroverziát testesítette meg egy személyben

Ljudevit Gaj, a *Danica* szellemi atyja, akinek 1840-es oroszországi útja csak politikai gesztusjünetete volt annak a szerkesztői politikának, amelyet a legendás Redaktor a maga kétarcú — progresszív/regresszív — mozgalmi folyóiratában kezdettől fogva gyakorlatilag is képviselt.

„Az illirizmusra épp az össz-szláv mitománia a jellemző” — véli a mozgalom eminens horvát irodalomtörténésze (Milorad Živančević: *Ilirizam*. In: *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, 1975. 4. köt. 8. p.), s Gaj már a *Danica* első számaitól kezdve folyamatosan jelét adja a mozgalom e negatív töltetének is. Olykor valósággal a komikum határát is súrolva e mitománia „tudományos” alátámasztásának kísérleteivel. Az első évfolyam egyik számában például statisztikát közöl az európai nyelvek állítólagos lexikai tisztaságáról/tisztátlanságáról, s ebből a „tudományos kimutatásból” az derül ki, hogy ama szegény világnyelvek ugyancsak csehül állnak a „tisztá szókészlet” tekintetében, hisz a német mindössze 29, a spanyol 30, a francia 32, az olasz 35, az angol 37 ezer „tisztá” szóval rendelkezik, ellenben a „Slavo-Češko narečje” 57 ezerrel... A „Slavo-Ilirska pedig — avagy a Nagy Illíria nyelvi bázisa! — ennél is többel: kerek 83 ezerrel... Vagyis jóval többel, mint a német és angol nyelv együttvéve... .

Nemcsak a magyar, de a horvát reformmozgalom is fel nem oldott belső ellentmondásokkal és kontroverziákkal volt terhelve tehát, s csakugyan a valóság leegyszerűsítése volna a bécsi udvar segítségére támaszkodó horvát mozgalmat „sommásan visszahúzóznak, a magyar nemzeti mozgalmat pedig egyértelműen haladóknak ábrázolni” (*Magyarország története 1790—1848.*, i. m. 990. p.). Progresszívnek és regresszívnek ugyanez a belső nemzeti/nemzetiségi egysége s a horvát—magyar társadalmi kontaktusokban külön is érvényesülő dialektikája ütközik ki egészen drasztikusan a *Danica* 1848-as évfolyamából.

Ott találjuk ugyanis a magyar—délszláv forradalmi összefogás föl emelő dokumentumát, a *Magjarskoj opoziciji uzdarje na »zajutrak«*. *Spoimen dana 15/17 siečnja 1848. od mladeži Sàrbske u Požunu*” c. verset, az ilyen „adys”, a Dunának, Oltinak... nevezetes gondolatát anticipáló sorokkal:

*Oj! svi složno braćo mila,
Il na Savi, Kupi bili,
Il Dunavo, Dravu pili,
Svim jednako pieva vila; —
Svi u kolo drug do druga,
Da budemo kao duga,
Pa njim neće dugo vali
Karšit nam se o obali.*

Ez az időállóan progresszív, túlzás nélkül is internacionálisan forradalminak nevezhető dokumentum két héttel a pesti forradalom ki-

törése után, nyilván nem véletlenül: épp a *Danica* március 25-i számában látott napvilágot. Azon a napon tehát, amelyen a zágrábi Narodni domban megszavazták a horvát „12 pontot”, vagyis a népi követelések 30 tételét, amelyek közt olyan forradalmi-antifeudális és progresszíven-polgári igények is szerepeltek, mint a jobbágyság eltörlése, a népnyelv bevezetése az iskolákba, állandó szábor, hazai kormány és hadsereg létrehozása s egyebek. A magyar forradalmi oppozíciót köszöntő verses dokumentum ekkori közlése tehát nyilvánvalóan a zágrábi napi eseményekre is „rímelt” a *Danicában*, nem utolsósorban ezekkel a cselekvő, sőt fegyveres összefogást is nyíltan hirdető zárósorokkal:

*Tako! sad vas mladež vole,
Pa kud okom, kud vi slovom
Mi tam skokom i olovom:
Da na zlatne rieči vaše
Bude pečat kárvi naše.*

S a horvát megújulás demokratikus balszárnyára — a Kušlan, Mažuranić, Kukuljević és mások által képviselt forradalmi/nemzeti baloldarra — emlékeztető fenti dokumentum mellett a *Danica* sietősen közli — április 22-i számában — azt a hírt is, miszerint Karlovácon „fontos könyvecske” jelent meg *Hrvati Madjarom* címen, melyben a szerző — Ivan Mažuranić — a magyarok márciusi és áprilisi felhívásaira válaszol... Azt a röpiratot propagálja tehát a *Danica* sietősen, amelyről majd a mi korunk *kritikai* nemzettudatról tanúskodó horvát irodalomtörténete jogos büszkeséggel állapítja meg: „Mažuranić viszonyulása a magyar forradalomhoz, melyet nyilvánosan s az egész [horvát] nép nevében fogalmazott meg a *Hrvati Madjarom* c. iratában, teljességgel jelentős. Ez a röpirat kétségtelenül a demokratikus baloldali véleményének kifejezése. Herzen szavait parafrázálva azt mondhatjuk, hogy ez mentette meg azon horvát intelligencia becsületét, amely nyilvánvalóan a forradalom vívmányainak közös hasznában bízott.” (M. Živančević, i. m. 34. p.). Ezt a potenciális közös hasznot viszont *A' Horvátok a' Magyaroknak. Felelet az 1848-ik Mártzius és Április magyar hirdetményekere* (Zágráb, 1848) címen magyar nyelven is megjelent röpirat szerzője a következőkben látta: „De most hála az Istennek, a' mint fen dicsért hirdetményeitekből látjuk, ti már nem vívtok a' nemzeti-ségért, nem a' nyelvért hanem az egyenlőségért, a' szabadságért mindenki számára. Ma tehát veletek barátságosan értekezni lehet.” (Idézi: M. Živančević: Ivan Mažuranić mint magyar költő. In.: *Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok I.* A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének kiadása, Újvidék, 1982., 116. p.).

1848—49 horvát—magyar viszonyait azonban köztudottan nem az illírismus demokratikus balszárnya, nem az Ivan Mažuranićok és Dragojlo Kušanok határozták meg — utóbbi a *Slavenski Jug* (1848—49) egyik szerkesztőjeként odáig ment el forradalmi internacionalizmusában, hogy az abszolutisztikus Ausztria ellen délszláv—olasz—magyar—lengyel forradalmi szövetséget propagált —, hanem a horvát reakció. S a feudális-nemesi konzervativizmussal kiegyező illír törzshad. És mindenekelőtt a bécsi udvar, mely valamennyi magyarellenes horvát tényezőt — ideológiai árnyalatokra való tekintet nélkül — saját reakciójának pusztá eszközévé tett meg a magyar forradalom mielőbbi likvidálása érdekében. Amikor pedig az itáliai, osztrák és cseh forradalmak megfékezése után a magyar kerül sorra, ez az eszköz szerep személy szerint Jelašićra hárul, „a nyakig adósságban úszó báróra”, a határőrök volt ezredesére, akit 1848 márciusában „a legreakciósabb udvari klikk juttat a báni székre”, hogy aztán kardcsörtető ellenforradalmi radikálisizmusát csupán *látszólag* helytelenítve, Bécs pénzzel és fegyverrel lássa el hűséges zsoldosát, titokban hadi készülődésre buzdítsa, s 1848 szeptemberében a nevezetes királyi felszólítással — „működjék ezentúl is az összmonarchia javára” — nyíltan is szabad kezet adjon a Dráva átlépésére. (Unger—Szabolcs, i. m. 190. p.)

Köztudott azonban, hogy nem kevésbé határozta meg — s nem kevésbé sorsdöntően — az 1848-as horvát—magyar viszonyt Kossuthék *más vonatkozásban* forradalmi törvényhozása sem, amely a reformmozgalom szellemében továbbra is értetlenséget tanúsított a nemzetiségekkel szemben. S ugyanígy a Batthyány-kormány helytelen nemzetiségpolitikája 1848 áprilisa és szeptembere között, amikor is a stabilizációt szorgalmazó forradalmi hatalom értetlenül huny szemet a valóság fölé: „A horvátok, a szerbek, a románok és a szlovákok nem elégedtek meg a márciusi forradalom vívmányaival. Külön nemzetiségi jogokat, sőt különböző fokú területi autonómiát követeltek. Amikor a magyar kormány jogos és jogtalan követeléseiket egyaránt elutasította, fegyvert fogtak. (Szomorú valósággá vált az, amit Kossuth — a nemzetiségi kérdés jelentőségét teljesen félreértve — még a márciusi forradalom napjaiban mondott az egyik szerb politikusnak: »Akkor köztünk a kard fog dönteni!«)” (Unger—Szabolcs, i. m. 188. p.).

Következésképp, a *Danica* 1848-as nyári számaiban Zágráb, Bécs és Pest *egyféleképp* közös „logikáját” követve — „logikusan” sorjáznak ama március 25-i verses programot nemcsak ellenpontozó, de sárba is taposó ellenverselmények.

Az első közülük a június 3-i számban látott napvilágot, s címe — *Na oružje!* — mottója — „Kao odziv na Vešelenjijev poziv: »fegyverre!«” — egyaránt beszédes. Akárcsak efféle strófái is:

»Na oružje!« vi prot nami,
 »Na oružje!« mi prot vami
 Domovina vaša zove,
 A i naša svo'e sinove

A másik jellegzetes „vers” az 1848. augusztus 12-i számban lát napvilágot, s immár nem a *kezdesre* int, hanem a *folytatásra* buzdít: *Juriš Srbe!* A kezdő- és a záróstrófa refrénje/refrénvariációja pedig az általánosító negatív etnosztereotípiával az akkori időkre jellemző „fő mondanivalót” közli nyers közvetlenséggel:

*Juriš Srbe, juriš more,
 Na Madžare, na zlotvore*

— — — — —
*Juriš Srbe, sve u zmije,
 U Madžara viere nije!*

A sort végül A. Andrić *Preobraženi Sárbin* című, Čurug, 1848. szeptember 30-i keltezésű sorai zárják, a mai olvasót a nagyhatalmi érdekek ollójába fogott kis népek mindenkori *téves csataterére* asszociálta:

*Magjar množi narod svoj,
 Niemac svoju vlast.
 Sárbu osta samo boj,
 Za slobode čast.*

Ezek után a *Danicában* már csak egyetlen „hungarikára” bukkanunk: az 1849-es — tizenötödik, jubiláris — évfolyam első száma a forradalomra 40 000 katonával rárontó, majd a Velencei-tó mellett elszenvedett vereség után az országból kilopakodó Jelašić bán gyerekkori — természetesen: német nyelven írt — versciklusának fordítását hozza, s e ciklus élén a magyar—horvát történelmi együttélés *ilyen kontextusban* groteszkül és történelmi iróniaként ható verses dokumentuma áll: „Matia Korvin i ban Zrinović” ...

(Folytatjuk)